

CĂLĂTORI PRIN DOBROGEA OTOMANĂ

*Dragoș Dumitru DRAGOMIR**

Cucerirea Dobrogei de către Imperiul otoman a început la 1419 - 1420, în timpul domniei lui Mihail (1418 - 1420), fiul lui Mircea cel Bătrân, și a fost definitivată între anii 1445 și 1462.¹

Dobrogea a fost încadrată pe deplin în sistemul administrativ otoman abia către sfârșitul secolului al XV-lea, imediat după cucerirea marilor porturi Chilia și Cetatea Albă (1484), în vremea sultanului Baiazid al II-lea.² În Dobrogea, ca și în celelalte regiuni balcanice acaparate de otomani, administrația provincială tipică s-a exercitat în modul cel mai strict, iar influența puterii centrale a fost aici cea mai directă și mai riguroasă.³

Din punct de vedere administrativ, Imperiul otoman era compus din provincii mari, *vilayete* sau *eyalet*, având în frunte pașale cu titlul de *beylerbey* („beiu beilor”, echivalentul unui guvernator). Vilaietele aveau în subordine, la rândul lor, provincii mai mici numite *sangeacuri* (denumire derivată de la *sandjak* ce însemna steag, drapel), conduse de *sangeachei*. În sfârșit, acestea erau subdivizate în unități administrativ-judiciare cu denumirea de *kaza*, aflate sub jurisdicția unor judecători musulmani numiți *cadii*.

Inițial Dobrogea a fost inclusă în sangeacul Sinistra din vilaiatul Rumeliei la o dată care nu poate fi stabilită cu exactitate. Treptat, Dobrogea a devenit o unitate administrativ - teritorială de sine stătătoare, expresie a individualității sale și despărțită de provinciile balcanice. Deși structura organizatorică a Dobrogei a suferit în timpul stăpânirii otomane o seamă de modificări, principalele kazale de pe teritoriul său, până în secolul al XIX - lea, au rămas în număr de opt : Tulcea, Hârșova, Isaccea, Babadag, Carasu (Medgidia), Mangalia, Silistra și Constanța (Küstenge).⁴ Fiecare kaza

* Liceul Tehnologic „I.C. Brătianu” Nicolae Bălcescu.

¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ediția a 2-a, revizuită, Ex Ponto, Constanța, 1998, pp. 202 - 203.

² Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, București, 1975, pp. 43 - 126.

³ Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*. Traducere de Cristina Bârsan, Editura BIC ALL, 2001, p. 252 – respectiv: Gilles Veinstein, *Provinciile balcanice (1606-1774)*.

⁴ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, pp. 205 – 206.

cuprindea mai multe sate (de exemplu, kazaua Carasu, la 1694, cuprindea 16 sate).⁵

Odată cu stăpânirea otomană s-au petrecut schimbări importante în stăpânirea funciară. Pentru a întări Dobrogea din punct de vedere militar, sultanii trec la o politică de colonizare și împroprietărire a tătarilor, în schimbul serviciului militar. Turcii și tătarii s-au stabilit în Dobrogea în diferite perioade în cursul secolelor XV - XIX. Trupele turcești care au ocupat Dobrogea sunt de fapt primii locuitori otomani stabiliți în acest ținut. Stabilirea turcilor și tătarilor în localitățile din interiorul regiunii și în cele dinspre mare a fost determinată și de ocupațiile acestora (creșterea vitelor, plugăria, cărăușia) dar și de faptul că românii s-au retras din așezările situate în preajma drumului litoral și central parcurs de trupele otomane, concentrându-se în localitățile din zona dunăreană. De altfel, nu era prima dată în istorie când românii procedau așa. În epoca marilor migrații populația românească s-a retras fie la adăpostul codrilor din nordul Dobrogei sau lângă Dunăre, în a cărei luncă bogată în zăvoaie și stuf se găsea adăpost și hrană și posibilitatea de a se deplasa rapid pe apă.⁶

Turcii selgiucizi apar în Dobrogea în secolul al XIII-lea, când împăratul bizantin Mihail al XV-lea Paleologul permite unui grup condus de Sarî Saltâk Dédé să se așeze în părțile Babadagului. Prima mărturie documentară în legătură cu stabilirea populației turce din grupul tătar în Dobrogea se referă la perioada lui Genghiz Han, fiind apoi confirmată de cronicarii arabi din secolul al XIII-lea.⁷ Pentru secolul următor, Stanisław Sarnicki, istoric polonez calvinist, relatează că, în urma deselor năvăliri ale tătarilor în Podolia, Olgerd, mare duce al Lituaniei (1345-1377) și fost aliat al acestora în incursiunile împotriva ungurilor, a învins pe tătari la gura Nistrului și că trei șefi tătari, Kadlubeg, Kaizibeg și Dimitrie s-au refugiat atunci în Dobrogea. Stepă Dobrogei era descrisă ca fiind mai mult pustie sau cu o populație foarte rară. Lipsa de populație a unei asemenea regiuni era o consecință a războaielor purtate până atunci pe aici, așa că stăpânirea turcească a însemnat de fapt o epocă de liniște, care a adus după ea o puternică și nouă colonizare cu element turc.⁸

⁵ Tahsin Gemil, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei” (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), I, f.e., Constanța, 1980, p. 69.

⁶ Maria Magiru (coord.), *Dobrogea. Studiu etnografic*, vol. III. *Turcii și tătarii* (Muzeul de Artă Populară Constanța), Ex Ponto, Constanța, 2008, pp. 7 - 8.

⁷ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 209 .

⁸ Alexandru P. Arbore, *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice din epoca turcească până la 1913*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938, p.19.

După unirea hanatului tătarăsc al Crimeii cu Imperiul Otoman, la 1476, Dobrogea va servi ca cea mai directă punte de legătură între cele două puteri, stabilindu-se din acest timp puternice aşezări tătarăşti în această provincie, aşezări ce încep a fi menţionate la începutul veacului următor.⁹ Prin anii 1512-1514 izvoarele vorbesc despre acei tătari dobrogeni aduşi din Crimeea. Dimitrie Cantemir relatează că, în 1568, hanul tătarilor, din ordinul sultanului Selim al II-lea, a strămutat în Buceag 30.000 de nogai (tătari ai hoardei cu acelaşi nume). Câteva decenii mai târziu, diaconul moscovit Trifon Korobeinikov, trecând spre Constantinopol, îi semnala la „Carauş”, probabil aşezarea Carasu (Medgidia), aşadar, coborând deja, la aceea vreme spre partea centrală a provinciei.¹⁰ Informaţiile vremii menţionează că turcii s-ar fi aşezat mai ales în localităţile dinspre Marea Neagră, iar tătarii spre interiorul provinciei.¹¹

În Dobrogea s-au aşezat două grupe mari de tătari: grupul nogaic sau central-nordic, respectiv tătarii din Bugeac şi tătarii nogaici sau kabaili şi grupul crimeean sau central - sudic, respectiv tătarii kerâşi, şongari şi taţi.¹²

Pentru etnografia Dobrogei şi a răsăritului întregii Peninsule Balcanice, întinderea şi fixarea stăpânirii osmane este cel mai însemnat eveniment din toată dezvoltarea istorică medievală a acestora. Este totuşi foarte curios că un eveniment istoric, cu aşa de mari urmări etnografice pentru istoria acestor regiuni este prea puţin cunoscut, neputându-se fixa şi preciza începuturile, proporţiile cât şi raporturile provocate de o asemenea invazie metodică şi lentă a noilor colonişti faţă de populaţiile găsite aici.

Viaţa oamenilor din Dobrogea se desfăşura în condiţii vitrege, fie că erau români, turci sau tătari. Cu excepţia zonei împădurite din nord, dobrogenilor le-au lipsit elementele de bază ale naturii care în epoca medievală uşurau munca omului: lemnul şi apa. Ei foloseau drept combustibil, iarna şi vara, tizicul rezultat din balega vitelor, pe care o uscau la soare, practică păstrată până în secolul al XX-lea. Pentru a obţine preţioasa apă, uneori sălcie şi dezagreabilă, locuitorii săpau puţuri adânci de 70-80 de paşi de unde o scoteau în burdufuri din piele de bou cu ajutorul unei roate orizontale acţionată de cai şi măgari.

Întinderea Dobrogei era de şase zile de mers în lungime, drum fără hanuri între târgurile mai importante, pe care caravanele îl parcurgeau cât se poate de repede din pricina locurilor nesigure. Deşi oamenii locului se

⁹ Maria Magiru, *op.cit.*, p.12.

¹⁰ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 211.

¹¹ Constantin P. Rotaru, *Reforme agrare din Dobrogea veche (1878-1930) inclusiv istoria Dobrogei cu proprietatea ei până la 1878*, 1930, p. 16.

¹² Ibram Nuredin, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanţa, 1998, p. 37.

dovedeau extrem de primitivi față de străini, ținutul era bântuit de numeroși tâlhari de drumul mare, dintre care nu puțini spahii și ieniceri care, între două campanii, continuau să practice meseria pentru care aveau vocație.¹³

În consecință, nici călătorii străini care au străbătut Dobrogea în perioada medievală nu ne-au lăsat o imagine foarte plăcută a acestor locuri. Astfel, în 1330, când teologul și geograful Ibn Battutah străbate Dobrogea de la curtea hanului mongol Ozbag (Uzbek) al Hoardei de Aur spre Constantinopol, în calitate de însoțitor al prințesei bizantine Bailun, soția hanului tătarilor și fiica împăratului bizantin, care mergea să-și viziteze tatăl, călătorul arab vorbește despre stepele Dobrogei ca despre un pustiu. El scrie: „Orașul Baba-Saltuc (Babadagul de azi - n.a.) este cel din urmă pe care-l stăpânesc tătarii. Între el și începutul împărăției grecești sunt 18 zile de mers într-un pustiu în întregime lipsit de oameni. Din acest 18 zile, 8 le treci fără să găsești apă. Prin urmare îți faci provizii pentru acest timp, și le pui în car, în burdufuri mari și mici. Intrarăm în acest deșert pe timpul frigului. Nu am avut nevoie așadar de multă apă. Tătarii duceau lapte în burdufuri mari, îl amestecau cu dughie fiartă și îl beau; asta le stingea setea pe deplin.” Aceasta este cea mai veche menționare a stepei dobrogene, pe care majoritatea călătorilor din epoca medievală au numit-o „câmpia tătarească”.

Cronicarul polonez Jan Dlugosz relatează despre retragerea armatei lui Vladislav și Iancu de Hunedoara, învinsă de turci, la Varna, în 1444: „Voievodul Ion Corvin, căpitanul armatei, care avea călăuze pricepute, ajunse numai în 2 zile și 2 nopți la malul Dunării, la Vadul de la Floci, pe unde trecu în Valahia; alții, însă, nu ajunseră decât în 3 și chiar 4 și 5 zile și nopți, la același vad al Dunării și fără să mănânce ceva, când un călăreț de obicei străbate aceeași distanță în 10 sau cel puțin 8 zile, printr-un pustiu în care nu se găsește nimic pentru trebuințele omului; și mulți călărind câte 3 zile nu au descoperit nici o apă și nu puțini lânzezeau de sete și foame.”

Cronicarul venețian Donato da Lezze, însoțind la 1476 expediția sultanului Mahomed al II-lea împotriva lui Ștefan cel Mare menționează că între Varna și Isaccea au făcut 10 zile prin „locuri sălbatice și nepopulate”, potolindu-și setea cu apa aflată în nisipurile de pe litoralul mării și luptându-se cu nori de lăcuste, care erau atât de multe încât întunecau soarele, iar când se așezau rodeau steagurile și sacii cu merinde, deopotrivă. Deplasarea, în asemenea condiții, nu se putea realiza decât în timpul nopții.¹⁴

¹³ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, pp. 244 - 245.

¹⁴ Constantin Brătescu, *Dobrogea regelui Carol I și colonizările dobrogene*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1939, pp. 7 - 8.

Pentru mulți dintre călătorii străini, Dobrogea medievală era un tărâm extrem de periculos, prin care puteai călători în siguranță doar dacă beneficiai de protecție militară. Nu toți străinii puteau obține însă soldați din partea pașelor otomane, astfel că se aventurau de unii singuri prin stepa în care își făceau veacul bande de proscrisi. Orașele și așezările erau oaze de liniște și protecție dar „pustiul” dintre ele, mai ales cel din centrul provinciei, era coșmarul oricărui călător. În anul 1401, în drumul său spre Cetatea Albă, cavalerul burgund Ghillbert de Lanoy este și el obligat să traverseze Dobrogea, doar însoțit de un tălmaci. Este atacat în plină zi, jefuit de cei 120 de ducați de aur pe care îi avea la el și de giuvaerurile scumpe pe care urma să le dăruiască unor gazde în cetatea moldoveană. Lanoy este legat de un copac dar lăsat în viață. Dezlegat a doua zi de niște țărani, Lanoy ajunge în cele din urmă la Cetatea Albă. Auzind ce s-a întâmplat, domnitorul Alexandru cel Bun trimite oșteni în Dobrogea iar aceștia reușesc să îi prindă pe tâlhari și să recupereze bunurile cavalerului. Nouă hoți, cu ștreangul de gât, îi sunt înfățișați lui Lanoy, care primește drept de viață și de moarte asupra lor. Generos, burgundul decide ca ei să trăiască. Mulți călători străini din Dobrogea medievală au scris că astfel de fapte erau posibile întrucât bandiții erau adesea protejați de ofițeri otomani locali, care primeau părți din prăzi, pentru a închide ochii asupra acestor acte criminale. Numeroasele atacuri erau amplificate și de superstiții inedite.¹⁵

Martin Gruneweg, originar din Danzig (Gdansk), a fost un luteran aflat inițial în slujba unui negustor armean din Liov, dar care s-a convertit ulterior la catolicism și a intrat în ordinul dominican. În răstimpul 1582-1586 a efectuat, cu caravanele negustorilor armeni, șase călătorii în Imperiul Otoman și una la Moscova. A ținut un jurnal de călătorie și, pe temeiul acestuia, dar adăugând și fragmente de cronici, scrisori și alte texte, și-a redactat lucrarea în primii ani ai secolului al XVII-lea. El a lăsat câteva descrieri interesante ale vieții din Dobrogea la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Casa tătarească, lungă și îngustă, era construită din lemn sau stuf. Pereții erau unși cu un amestec de pământ negru și balegă și erau vopsiți cu cenușă umezită. „Rar se vede aici o casă acoperită cu șindrilă, toate sunt acoperite cu paie”. Locuința avea trei încăperi: cămara, „casa mare” și odaia. Din exterior se intra în „casa mare” prin două uși aflate față în față. Camera de locuit era odaia care avea în centru o vatră deasupra căreia se găsea un horn; lângă vatră era așternută o pătură pentru șezut. În aceeași încăpere exista și o laviță. „Odaia întreagă, împreună cu grinda, sunt văruite, în spatele mesei sunt atârinate covoare turcești și în rest, de jur-împrejur,

¹⁵ Cristian Cealera, *Tâlhari, jafuri la drumul mare și superstiții în Dobrogea medievală*, <http://www.black-sea.travel>.

încăperea e împodobită cu cositor și oale turcești (...) Turcii nu au în rest nici o masă pentru a mânca, în afară de laviță. Ei își lasă papucii înaintea laviței, se suie pe aceasta, își adună frumos picioarele sub ei, se așează, mănâncă, socotesc sau poartă discuții”. În satul tătăresc casele nu erau dispuse în ordine și un străin cu greu găsea ieșirea din sat.

„Tătarii locuiesc mizerabil, totuși nu duc lipsă de hrană. Satele lor, atâtea câte am văzut, se află în câmp întins plat și au un turc ca stăpân (..) tot focul or îl fac mai mult cu stuf, balegă și iarbă uscată.(...) tătarii lucrează păturile colorate din care armenii fac saci, în care își țin mirodeniile pe care le vând. Cu (păturile) acestea, care sunt destul de drăguțe, își împodobesc lavița. Ei fac și cuverturi, dar în rest se hrănesc cel mai mult de pe urma vitelor. Nu am văzut grădini în satele lor. (...) Deși am auzit că nu există popor mai murdar între păgâni ca tătarii, totuși în jurul lor este destul de curat.” În apropiere de Târgușor (Bazarlykoy) călătorul a văzut „o cămilă albă ca zăpada cu care se ara”.

În satele din stepa dobrogeană, „o câmpie înfiorător de întinsă” erau „fântâni adânci, rotunde, în care se coboară vreo zece trepte, care sunt uneori acoperite cu apă, când fântâna este plină. Dacă se dorește, se poate scoate apa cu o frânghie, dar pentru aceasta nu se află nimic la îndemână. Foarte înșelătoare sunt aceste fântâni, deoarece sunt una cu pământul și deseori sunt acoperite cu iarbă înaltă.”

Iarna anului 1585 i-a prilejuit lui Martin Gruneweg întâlnirea cu o adevărată iarnă dobrogeană. „La 9 ianuarie s-a petrecut cu noi o adevărată minune a lui Dumnezeu. Într-o zi atât de scurtă am pornit abia când se crăpa de ziuă și chiar când înhămam caii a început să ningă atât de tare, încât după ce am mers un sfert de ceas, zăpada se așternuse de un cot. În zăpada atât de mare (...) drumul din câmpia întinsă și rea dispăruse cu totul sub omăt, pe deasupra nu se mai vedea nimic din cauza ceții dese și a zăpezii, stăpânii au chibzuit să ne înapoiem în satul tătăresc. Oiștile au fost întoarse dar nimeni nu știa încotro merge, căci nu se zărea satul. Am mers deci preț de vreun ceas de colo-colo prin câmpie căutând satul, însă îl tot ocoleam și zăpada nu doar acoperise satul, ci oprise și cântatul cocoșilor și lătratul câinilor, de aceea rătăceam încolo și încoace ca jidovii în pustie. (...) neaua grea îi obosise și îi făcuse să transpire pe cai. După ce am stat peste un ceas în frig și zăpadă mare, a venit o slugă ruteană cu un tătar și ne-au călăuzit în sat. Nici un țăran nu a vrut să-și scoată vitele din grajd pentru a face loc cailor noștri, până nu am plătit scump”. La întoarcerea în sat, găzduiți fiind acasă la un tătar „aici am mâncat întâia și probabil ultima oară carne de cal fiartă”.

„La 13 ianuarie (..) am plecat mai departe și am înnoptat în câmpie. Tocmai seara s-a pornit un vânt strașnic și un ger năpraznic, o adevărată pedeapsă de la Dumnezeu, încât noi toți am fost cât pe ce să ne pierdem

viețile. Când am vrut să așezăm caravana, am avut mai întâi o mare corvoadă cu zăpada, din care se formase de ambele laturi un zid mare. (...) Deoarece zăpada căzuse abundent, în timpul gerului puternic, vijelia mare în spirală o arunca precum praful ici și colo, adunând munți mari și apoi spulberându-i din nou. (...) Noaptea caii nu au putut suporta frigul mare și vântul aprig, mai ales că din cauza vântului nu le mai rămăseseră nici fân, nici grăunțe, căci vântul a sfâșiat mai mulți saci cu nutreț, câteva coviltire și alte lucruri, și le-a purtat astfel încât n-au mai putut fi găsite nici până în ziua de azi. Caii toți s-au smuls cu putere dezlegându-se, au zvârlit peste cap hățurile sau piesele de harnașament, s-au mușcat și lovit urât între ei, dar din cauza zăpezii n-au putut fugi, ci doar săreau pe loc. Nici o slugă nu vroia să se arate din pricina frigului, căci fiecare se ascunsese cum știa mai bine sub căruțe; mai multe, slujitorii erau atât de acoperiți de zăpadă încât mulți au trebuit să fie scoși cu lopețile; și cel mai rău era că, din cauza viforului puternic nu putea fi aprins nici un foc și încă mai rău că nici un lemnișor nu era de găsit într-o câmpie atât de întinsă (...) nu știu să fi fost între noi toți vreunul care să nu fi avut urme vizibile din cauza gerului. Unora le-au înghețat nasul, urechile, altora mâinile și picioarele. Stăpânul meu (negustorul armean Bogdan Asvadur-n.m.) a trebuit să-și îngrijească multă vreme degetele de la ambele mâini până să-și revină. Eu am avut multă vreme de furcă cu bărbia și până acum mai simt din când în când călcâiul stâng din cauza aceluia ger.”¹⁶

Baldassar Waltherus, cronicar, medic și chimist de origine polonă, care l-a însoțit pe Mihai Viteazul în expediția acestuia din Dobrogea, în iarna 1594-1595, menționa că „în câmpiile largi ale Dobrogei peste Dunăre, ce se întind de la Marea Neagră spre Ungaria și de la Dunăre până la Provadia Bulgariei, pe unde e locul de trecere al ambasadurilor și negustorilor Poloniei când se duc la Constantinopol, sunt așezați cu locuințe în dese, dar mizerabile sate, peste 6.000 de tătari, amestecați cu turcii, îndatorați să stea gata la orice ordin al Sultanului turc, dar mai cu seamă la oaste...”¹⁷

Robert Bargrave (1628-1659?1670) a fost fiul cel mic al decanului de Canterbury. În 1646 și-a întrerupt studiile la străvechea Universitate Oxford și a intrat în serviciul negustorului J. Modiford, membru al Companiei Levantului, pe care l-a însoțit la Constantinopol, rămânând în capitala otomană vreme de cinci ani. În 1652 au plecat spre acasă, drumul lor european trecând și prin Dobrogea otomană. Această călătorie a relatat-o

¹⁶ Ștefan Andreescu (coordonator), *Călători străini despre Țările Române, Supliment I*, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 68 *et passim*.

¹⁷ Romulus Seișanu, *op.cit.*, pp. 153 - 154.

într-o scriere cu titlul „Narration of a Journey from Constantinople to Dunkirke overland, made by Mr. James Modiford, Mr. Richard Nevett and me, Robert Bargrave“. Manuscrisul în limba engleză a fost păstrat la Biblioteca Bodleiană din Oxford, extrase ale sale fiind publicate prima dată în 1836-1837 de Edward Curling în publicația „Gentleman's Magazine, new series“. În România, fragmentul privitor la Dobrogea și Moldova a fost publicat în 1936 de Fr. Babinger în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice“, având anexată o traducere de Ioana Rosetti. Deși textul a fost redactat după întoarcerea sa în Anglia, autorul a păstrat în mare parte caracterul său de jurnal de călătorie. El face parte din categoria restrânsă a călătorilor care au oferit mai multe informații despre Dobrogea epocii sale. Călătorii englezi au plecat călare din Constantinopol la 9 septembrie, fiind însoțiți de o caravană. Bargrave preciza la 29 septembrie că au părăsit Bulgaria și au intrat „într-o țară numită Dobrugia“. El credea în mod eronat că numele teritoriului era turcesc și însemna „bună stare“, explicat de el prin „marea productivitate“ a solului său. De fapt, cuvântul „dobro“ este slav și înseamnă „bun“. Bargrave prezintă Dobrogea ca o câmpie întinsă „pe care se arată în zare abia câte un pom sau câte o stâncă. Pământul e acoperit cu o iarbă foarte deasă, nu sunt oameni să o cultive și nici vite să o pască, deși locuitorii au un număr mare de boi și cai, pe care cu greu îi poți deosebi de animalele sălbatice. Locuitorii sunt atât de trândavi încât dacă au îndestul pentru ziua de azi și pentru ei înșiși, lasă altora grija zilei de mâine și a averii lor. Apa este proastă și puțină și vin nu se poate căpăta, căci numai turci locuiesc în această țară. Lemne nu au, nici alt combustibil decât bălegarul vitelor amestecat cu paie și uscat la soare, care ar da un cărbune prost pentru friptul slăninei, dacă religia le-ar îngădui să mănânce slănină. În ceea ce privește fauna, Bargrave remarcă existența păsării „poi“, de forma și culoarea curcanului, dar puțin mai mare, „pe care eu nu am întâlnit-o nicăieri și nici nu am auzit de ea în alte părți“. Istoricii români considerau cuvântul „poi“ o formă coruptă a cuvântului „pui“ și că pasărea descrisă era dropia. Aflând de la locuitori că pasărea avea „o carne minunată“, englezii ar fi dorit să vâneze una cu puștile, „căci măcar (că ne aflam) într-o țară îmbelșugată, am suferit de mare lipsă“. Dar dropia se deplasa cu o viteză prea mare pentru armele lor, așa cum recunoaște indirect autorul jurnalului: „Dacă le-am fi putut convinge să stea în bătaia puștilor noastre!“ Englezul observă diferențe între caravanseraiurile locale și cele din restul Imperiului Otoman: „Locuințele și conacurile se deosebesc aici de hanurile obișnuite, căci aici este o odaie de o parte pentru oameni, separată de grajduri; pe când hanurile turcești obișnuite sunt în formă de șură, având un fel de vatră, perfect rotundă, ce face înconjurul pereților de jur împrejur, ceva mai lată decât lungimea unui om, și ridicată cu aproape un yard (0,914

m) deasupra podelei; fiecare grup se îndreaptă către o parte a vetrei, își întinde covoarele în fața ei și își atârnă armele în cuiere, pe zid. Căii sunt legați de inele, mâncând și odihnindu-se la picioarele noastre. Hangiul se îngrijește de obicei de hrana lor, spre câștigul lui.“ Modiford a intrat în conflict cu un localnic turc „de vază”, care amenința chiar să-i întoarcă în Constantinopol, dare care „i-a iertat atâta necumpătate la care fusese supus de stăpânul meu, numai pentru dania ce i-am făcut-o pe ascuns, în semn de pace, și pentru frumoasa intervenție a ienicerului care ne slujea. În ziua de 2 octombrie am luat masa de prânz la *Baltagee* (Băltăgești) și ne-am adăpostit la *Dulghierles* (Dulgheru), două sate însemnate, după cum se socotește în această țară. Și aceasta a fost prima zi în care ne-a amenințat vremea rea, prevestitoare de iarnă și care ne-a cam udat cu o ceață scoțiană. În ziua de 3 octombrie am călătorit călări prin ploaie. Această parte a țării se deosebește de celelalte părți. căci avem mici suișuri și câțiva pomi și pietre. Caravana, plouată, s-a așezat la marginea drumului, dar noi ne-am mulțumit să luăm masa de amiază la un sat mic alături de drum, Hasanlar (azi, Ardealu, jud. Tulcea), unde ploaia și frigul pregătise astfel stomacurile noastre încât pâinea plămădită din grâne amestecate ne părea marțipan, iar apa limpede, nectar.” Pe 4 octombrie englezii au ajuns la Iglița, unde „în virtutea ordinelor răsunătoare de la Stambul, am obținut o locuință, foarte puțin inferioară celei a Cadiului (judecător), unde trei inși abia aveau loc de culcare”. Pe 5 octombrie au ajuns la Galați, periplul lor prin Dobrogea medievală încheindu-se cu bine. „La Galați am găsit bere, foarte bună, și mied excelent, băuturi neobișnuite nouă, și cu ele am încercat să înecăm grija și supărarea ce le avusesem în regiunile turcești. Însă odată cu acest rămas bun către Turcia, trebuie să-i aduc această laudă: că aerul este atât de bun și clima atât de temperată, mâncarea așa de ieftină și călătorii prin tradiție în chip așa de milos, încât aproape că nici o țară nu i se poate asemui; ba chiar, oricine ar fi blând din fire și sănătos, n-ar fi împiedicat, oricât de sărac ar fi, să călătorească unde ar voi.”

Cu prilejul vizitei sale apostolice din 1640 în Dobrogea, arhiepiscopul catolic al bisericii bulgare, Petru Bogdan Bakšić, se plângea de proasta condiție a călătorului prin această regiune, datorită lipsei hanurilor de-a lungul drumurilor, voiajorii fiind nevoiți să doarmă în câmp, pe orice vreme, cu pază bună, din pricina hoților. Mai mult, „trebuie să iei de acasă mâncare și celelalte lucruri de trebuință, cu alte cuvinte, trebuie să-ți iei casa cu tine”. Pe lângă aceste observații, arhiepiscopul de Sofia a lăsat mai multe însemnări care reflectă efectele colonizării turco-tătare asupra

stepelor din partea sudică și centrală a provinciei, când populația creștină a fost împinsă spre Dunăre și țărmul mării.¹⁸

Paul de Alep, după numele său arab Bulos ibn az-Za'im, a fost un cleric sirian, mai precis arhidiacon și secretar al patriarhului Antiohiei, care a ajuns pe plaiuri dobrogene în ianuarie 1653, în cadrul călătoriei întreprinse împreună cu patriarhul Macarie în Țările Române și în Rusia, la invitația domnitorului moldav Vasile Lupu. Această călătorie a durat aproape șapte ani, între 9 iulie 1652 și 21 aprilie 1659, prilejuind redactarea unei lucrări intitulată *Rihlat al-Batrak al-Antaki Makarios al-Halabi* („Călătoria patriarhului Macarie de Alep”), operă literară unică în literatura creștină de limbă arabă, lipsită, în general, de interes pentru lucrările cu caracter geografic. Paul de Alep observa la Constanța „că această țară (Dobrogea – n.m.) a fost colonizată, după supunerea ei, cu Tătari mahomedani, adică Turcmeni din Asia, în locul creștinilor alungați de aici de sultanul Mahomed”, această colonizare realizându-se „ca să se întărească malurile Dunării în contra inamicilor săi creștini”. Tot el menționează că turcii aduseseră în Dobrogea cămile cu două cocoase și le foloseau la transportul călătorilor.¹⁹

Neajunsurile călătoriei prin Dobrogea, semnalate de atâția călători, erau, nu arareori, compensate de ospitalitatea locuitorilor. Dimitrie Cantemir, amintea în opera lui de drumurile sale euxine, pe care le-a făcut începând din 1688 până la 1710, între Iași și Istanbul, trimis fie ca ostatic, fie ca pucehală a Moldovei la Poarta Otomană. Domnitorul moldav a remarcat această incontestabilă calitate a dobrogenilor. Când vreun pelerin se nimerea în satele lor, capiii de familie, indiferent de nație sau credință, îi ieșeau în cale și îl invitau în locuință, în modul cel mai prietenesc, poftindu-l la masă, să mănânce din „cele ce le-a dat Dumnezeu”. Dacă străinul primea invitația, el se bucura de adăpostul unei odăi speciale, pentru oaspeți; aici era ținut trei zile și ospătat fără plată cu ouă, miere „de care țara e îmbelșugată” și un fel de turte gustoase. Ei dovedeau atâta „curtenie și afabilitate, încât dacă le se mai poate găsi pereche în lume”.²⁰

Părintele iezuit Francisc Gosciecki, care a străbătut Dobrogea în 1712, observa următoarele: „Creștinii sunt mulți pe aici, dar într-o sărăcie decăzută. După casele lor, după îmbrăcăminte și înfățișare, se vede că sunt în robie. Casa creștinului e mică și joasă, compusă dintr-un acoperiș fără

¹⁸ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 226.

¹⁹ Alexandru P. Arbore, *op. cit.*, p. 102.

²⁰ Constantin Cioroiu, *Călători la Pontul Euxin*, Editura Sport - Turism, București, 1984, p. 41.

tavan deosebit, sprijinit pe patru stâlpi...în casă nu se obișnuiesc sobe, ci numai câte o vatră...”²¹

Informații despre populația musulmană primim de la ambasadorul polon Ioan Gninski, supranumit „palatinul de Kulm”, care, în 1677, în timpul domnitorului Antonie Ruset, al Moldovei, vizitează Iași-ul, și, făcând o scurtă descriere a Dobrogei, regiune lipsită cu desăvârșire de pădure și în care apa se găsește cu greu, menționează că în acest district sunt 200 de sate pe care le locuiesc tătarii.²²

Apostol D. Culea (1882-1949), fiu de țărani din Ialomița ajuns până la rangul de director - având în grijă școlile din mediul rural - la Fundațiile Culturale Regale, ne-a lăsat o descriere plastică a satelor dobrogene pe sfârșit de epocă otomană, așa cum și le aminteau bătrânii.

Pe funduri de văi cu șuvițe de apă, stăteau pitite câte un pâlc de bordeie, colibe, ori niște biete căsuțe din bălegar frământat cu lut și acoperite cu paie, pământ ori stuf. Acestea erau satele. Nici un copac, nici o grădină nu înveselea chichinețele cu fereștruci de o palmă. Sticla era necunoscută și hârtia unsă cu grăsime, ori bășica de vită ținea locul geamului. În singura odaie unde se grămădeau toți ai casei, rogojinile pe paturi erau așternutul cel mai obișnuit. Satele erau destul de rare și mici, iar locuitorii cultivau ogoarele numai în imediata vecinătate a satelor. Încolo erau păduri sau stepe libere pentru pășunatul turmelor. În plus, în secolele XVIII - XIX, războaiele ruso-turce, însoțite de ciumă și holeră, au creat goluri mari de populație. Astfel se explică faptul că la 1878 Dobrogea era o regiune dintre cele mai slab populate din Europa.

Pentru ce să se îngrijească oamenii de mai mult ? Nu erau siguri pe ei și pe avutul lor de la un an la altul. Cetele de tâlhari (cârjalii) cutreierau satele nesupărați de nimeni. După începutul secolului al XVIII-lea Dobrogea ajunsese maidanul de încăierare între turci și ruși. Nu treceau zece-cincisprezece ani și valuri de oști, pe drumurile năvălitorilor de acum o mie și ceva de ani, căutau sate și orașe să le prade.

Un țăran de atunci povestește unui călugăr călător: „Și atunci cine poate fugi peste Dunăre, iar pe care îi prind turcii ori rușii, îi duc cu dânșii în țara lor, vitele ni le mănâncă, satelor le dau foc și semănăturile le pustiesc. După ce trece războiul, care mai rămânem vii iarăși ne întoarcem

²¹ xxx *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII. Volum îngrijit de Maria Magdalena Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Holban și Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 526.

²² *Ibidem*, vol. VII. Volum îngrijit de Maria Magdalena Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Holban și Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 366.

la vetrele noastre și ne facem pe dărâmături bordeie, iar ne apucăm de gospodărie. Când ne mai putem noi îndrepta? Se mai întâmplă și altă nevoie. După fiecare război începe ciurma care ne mai seceră și ea. Atunci iar lăsăm toate și fugim și ne ascundem pe sub dărâmături de dealuri, prin păduri, în bălți, și ne temeam unii de alții, frate de frate și fugim unii de alții”.²³

Privită prin prisma călătorilor străini, situația Dobrogei nu părea a fi mai fericită nici în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ofițerul de origine daneză Helmuth von Moltke, viitor feldmareșal al Prusiei, în timpul voiajului său eulin de la 1837, remarcă situația Dobrogea de după 1828-1829 : „E un adevărat pustiu, de care te miri să îl întâlnești în mijlocul Europei. Socotind și populația orașelor, nu găsești mai mult de 300 de locuitori pe mila pătrată.”

F. Ritter, pentru anii 1835-1839: „Această țară, cu o suprafață de 200 mile pătrate, cuprinsă între mare și un fluviu navigabil, este o pustietate, așa de deșolată, cum abia își mai poate cineva închipui; și cred că nu hrănește mai mult de 20.000 de locuitori. Cât poate cuprinde ochiul, nicăieri nu zărești un copac sau o tufă. Spinările puternic boltite ale dealurilor sunt acoperite de ierburi înalte și arse de soare, care ondulează ca valurile sub vânt și poți călări ceasuri întregi peste această pustie monotonă, până să descoperi un cătun nefericit, fără arbori și grădini, în cine știe ce vale fără apă.”

În vremea războiului Crimeii, Camille Allard în calitate de medic al misiunii tehnice franceze condusă de inginerul Léon Lalanne, care a construit în anul 1855 prima cale rutieră din Dobrogea, între Constanța și Rasova, și care a străbătut Dobrogea între 6 iulie și 25 noiembrie 1855, în lucrarea „Souvenir d'Orient: la Dobroudsha”, apărută la Paris în 1859, scria: „Părăsirea acestor ogoare roditoare, pe care le-am vizitat, se explică astfel: de la invazia din 1829, o mare parte din Bulgaria orientală și mai ales regiunea podișurilor era aproape pustie. Un mare număr de familii creștine și musulmane se întorseseră de puțină vreme în Dobrogea când, la 1854, ultima invazie rusească și după ea baș-buzucii pustiiră din nou țara.” El constata că în județul Constanța existau 33 de sate locuite: 19 turcești, 9 tătărești și 5 românești. Descriind satele tătărești, așa cum erau și Danachioi și Bilarlal, el spune că „toate aceste sate sunt formate din bordeie sau din case mici, de doi sau trei metri înălțime, construite din nuiel și tencuite cu bălegar de vacă. Acoperișurile sunt, de regulă, din stuf sau pământ bătătorit (...) Ruinele grecești, romane sau genoveze sunt aproape singurele surse din

²³ Apostol D. Culea, *op. cit*, pp. 7 - 8.

care se procură pietrele de construcții pe care le-am remarcat (...) De obicei locuințele sunt înconjurate de câmpuri de pepeni verzi și galbeni, de porumb și de mei, din care autohtonii se hrănesc aproape exclusiv.” Același Allard, drumeț pe plaiuri dobrogene într-o zi de vară a anului 1850, ne lasă o descriere aproape idilică a acestui tărâm: „Țara era un pustiu de ierburi peste care ochiul luneca zile întregi până să descopere un copac de umbră, sau așezări omenești în vre-un fund de vale. Ici-colo, întâlneai doar turmele ciobanilor români și călăreți turco-tătari, tăind valurile de buruieni ca mânați de vânturile iuți ale lui Miază - Noapte. Nemărginitul lan de iarbă părea un covor nesfârșit ce tremura în dogoarea soarelui de vară. Călărețul se cufunda cu totul în aceste desigururi necosite de om. Către sfârșitul lui august, peste tristețe și mutele singurătăți de buruieni uscate, se încingeau focuri de nu știai cum și de unde s-au pornit: poate de la vreo vatră de popas, o scânteie de ciubuc. Vântul purta vâlvătaile de colo-colo și timp de o lună Dobrogea părea învăluită într-o trambă de flăcări și fum.”²⁴

În sfârșit, imediat după războiul de independență, aflat într-o călătorie de afaceri, baronul D'Hogguer s-a văzut obligat să petreacă o iarnă întreagă într-o localitate dobrogeană (foarte posibil, Medgidia) prilej cu care a luat o serie de notițe pe care, la insistențele prietenilor, le-a publicat ulterior (*Renseignements sur la Dobrodja*, Bucurest, 1880). Spicuim din această pertinentă și interesantă prezentare:

„Dobrogea reprezintă a suprafață considerabilă. Pretutindeni pământul este bogat, dar lipsa umidității, în zonele din interiorul regiunii, are ca efect diminuarea recoltelor. Terenurile nu sunt folosite decât ca pășuni. (...) Această regiune suferă din cauza lipsei pădurilor. (...) Iernile nu sunt în mod obișnuit prea aspre, dovadă fiind mulțimea turmelor mocănești din Transilvania care de secole se scoboară din munții lor și vin de iernează în pajiștile cele întinse ale Dobrogei. Primăvara și toamna sunt foarte scurte aici. Temperatura se schimbă foarte repede de la frigul iernii la căldura verii.

Locuitorii se culcă pe rogojini, pe un teren umed și câte o dată numai pe nămolul lăsat de ape. De aici cauza frigurilor care apar. Hrana lor lasă mult de dorit în privința calității. Pește proaspăt sau sărat, ceapă, cafea proastă, pâine foarte proastă le sunt mai toată hrana: ajunurile cele lungi ale posturilor contribuie și ele a mări această tendință.

Puțurile care se găsesc acum sunt de o adâncime de aproape 60 la 70 de stânjeni și scoaterea apei este foarte dificilă, mai ales când trebuie să-și adape cineva vitele, cu toate acestea în punctele unde aplecarea terenului favorizează adâncimea puțului apa este mai în apropiere și mai abundentă.

²⁴ Constantin Brătescu, *op. cit.*, pp. 9 - 12.

Lemnele în mai multe locuri sunt cam depărtate și materialul necesar la construcția caselor devine prea costisitor din cauza depărtării; ar fi mai bine să se clădească satele cu pământ frământat și uscat la soare, fiindcă în mai multe puncte piatra lipsește, folosindu-se și se pământul argilos ce se găsește în mare cantitate.

Mai toată obștea musulmanilor a fost constrânsă de autoritățile turcești să părăsească Dobrogea în timpul războiului, luându-și cu dâșii vitele și adesea și vitele vecinilor lor. Circazienii, Lazii, Tătarii Nogai și Cabaili au prădat de două ori această țară, întâia oară în mai 1877, a doua oară în iunie, luând cu dâșii un număr considerabil de vite. Trei pătrimi din splendida recoltă a anului 1877 a putrezit stând neadunată. (...) Din toate produsele de export, lâna este aceea care interesează mai direct în Europa. (...) Țăranii s-au dat cu totul la creșterea oilor care promitea un mare progres. În regiunea meridională a Dobrogei se produce circa 70% lâna neagră sau cenușie și restul lâna albă. Diferența între lâna albă și cea neagră este de 30 lei pe 100 kg. Iar între cea neagră și cea cenușie este de aproape 20 franci. (...) Provincia Chiustenge se împarte în trei districte, Chiustenge, Mangalia și Hârșova.

(...) elementul turcesc care pe timpul dominației otomane predomina în aceste districte a dispărut mai de tot, și elementul tătar care în timpul războiului emigrase cu grămada, tinde a se reîntoarce în mici proporții.

Acest element tătar este unul din cele mai bune și ar fi foarte important ca guvernul local să se silească a-i înlesni mijloacele necesare spre a-și reîncepe lucrările sale agricole. Poporul tătar fiind foarte muncitor, răbdător și supus, nu ar putea întârzia să dea niște rezultate bune agriculturii din Dobrogea. În toată Dobrogea nu se vede decât același lucru, cu rare excepții. Orașe vătămate de ocupația militară în timpul războiului, sate distruse de bande de circazieni și bașibuzuci în momentul părăsirii lor de către populație și autoritățile turce.

Mai toate vitele au fost răpite de aceste bande. De abia jumătate din coloniștii tătari sau turci s-au reîntors în satele lor, după încheierea păcii. Acești coloniști se găsesc într-o stare incredibilă de mizerie. Vitele necesare pentru munca câmpului le lipsesc, asemenea și sămânța pentru a semăna și chiar cele necesare supraviețuirii.

Dacă guvernul român care a și început să distribuie ajutoare populației, nu va lua măsuri mai energice spre a le procura semințe și vite, este foarte de temut ca o mare parte din ei să decidă a părăsi această țară. Partea care a suferit mai mult a fost districtul Chiustenge. Trebuie să recunoaștem că domnul prefect Opreanu își dă toată silința spre a veni în ajutorul familiilor sărace în contra rigurilor iernii, împărțindu-le chiar și

bani; și se speră că va obține de la guvern sămânța și vitele necesare pentru plugărit, căci altfel ar rămâne și în al treilea an fără resurse și fără recolte.

Prezenta stare a Dobrogei, în ceea ce privește agricultura, este foarte precară. Ea este moștenirea unui sistem primitiv, turcii ocupându-se foarte superficial de agronomie. În mai toate satele din Dobrogea este lipsă de pomi roditori (...) vii de asemenea nu există în interiorul Dobrogei. Cultura cânepei și a inului nu se cunosc.

(...) Această țară valorează mai mult decât reputația pe care o are.”²⁵

BIBLIOGRAFIE

xxx *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII. Volum îngrijit de Maria Magdalena Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Holban și Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Ibidem, vol. VII. Volum îngrijit de Maria Magdalena Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Holban și Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Andreescu, Ștefan (coordonator), *Călători străini despre Țările Române, Supliment I*, Editura Academiei Române, București, 2011.

Arbore, Alexandru P., *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice din epoca turcească până la 1913*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938.

Baron D’Hogguer, *Informațiuni asupra Dobrogei. Starea ei de astăzi, resursele și viitorul ei*, Bucuresci, Editura Librăriei Socec &Comp., 1879.

Brătescu, Constantin, *Dobrogea regelui Carol I și colonizările dobrogene*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1939.

Cioroiu, Constantin, *Călători la Pontul Euxin*, Editura Sport - Turism, București, 1984.

Culea, Apostol D., *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul – prezentul -viitorul*, Editura Casei Școalelor, București, 1928.

Gemil, Tahsin, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei” (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), I, f.e., Constanța, 1980.

Ghiață, Anca, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, București, 1975.

²⁵ Baron D’Hogguer, *Informațiuni asupra Dobrogei. Starea ei de astăzi, resursele și viitorul ei*, Bucuresci, Editura Librăriei Socec &Comp., 1879, p. 10 *et. passim*.

Rădulescu, Adrian, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ediția a 2-a, revizuită, Ex Ponto, Constanța, 1998.

Magiru, Maria (coord.), *Dobrogea. Studiu etnografic*, vol. III. *Turcii și tătarii* (Muzeul de Artă Populară Constanța), Ex Ponto, Constanța, 2008.

Mantran, Robert (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*. Traducere de Cristina Bârsan, Editura BIC ALL, București, 2001.

Rotaru, Constantin P., *Reforme agrare din Dobrogea veche (1878-1930) inclusiv istoria Dobrogei cu proprietatea ei până la 1878*, 1930.

Nuredin, Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998.

Seișanu, Romulus, *Dobrogea, gurile Dunării și insula Șerpilor, Schiță monografică. Studii și documente*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1928.

<http://www.black-sea.travel>.

TRAVELS THROUGH OTTOMAN DOBROGEA -abstract-

Key words: Dobrogea, Ottoman Empire, travelers from the Middle Ages

In this article, I have gathered a small but significant part of the impressions and travel accounts of travelers, mostly foreigners, who, for various reasons, had the opportunity to cross the land between the Danube and the Sea, during the period when it was part of the Ottoman Empire. These testimonies, whether they are the work of scholars, scientists, clerics, diplomats, adventurers or merchants, present us with the image of sometimes idyllic, but always difficult land, which only modernity will gradually transform into the Dobrogea we know today.